
INFORMACJE

TOMASZ KONDRASZUK

*Katedra Ekonomiki i Organizacji Przedsiębiorstw
Szkoła Główna Gospodarstwa Wiejskiego w Warszawie
e-mail: tomasz_kondraszuk@sggw.pl*

ROLNICZY KALENDARZ RACHUNKOWY JAKO ELEMENT SYSTEMU¹ ZARZĄDZANIA WIEDZĄ² W GOSPODARSTWIE WIEJSKIM

1. Wprowadzenie

Problem budowania systemów informacyjnych³ wspierających zarządzanie w indywidualnych gospodarstwach rolniczych był podejmowany przez wielu autorów. Jest to problem trudny, bowiem wymaga uwzględniania specyficznych uwarunkowań gospodarstw rolniczych [Romanowska i Jaroszewski 1998]. Każda działalność człowieka jest funkcją jego kwalifikacji (ogólnych i zawodowych) oraz siły motywacji, która ujawnia się w konkretnych warunkach. Kwalifikacje natomiast składają się z wiedzy i umiejętności. Poziom kwalifikacji wyznaczany jest przez to co wiem (rozumiem) oraz umiem (zrobić). Bardzo ważna jest motywacja (gotowość podjęcia działań), która zależna jest od postawy i realizowanych celów. Stwierdzenie „nie chcę mi się chcieć” to przykład najbardziej negatywnej postawy. Istotne również są warunki i reakcje otoczenia, które wpływają na poczucie zadowolenia i satysfakcji danej osoby. Pozytywne „sprzężenie zwrotne” i zgodność uzyskiwanych efektów z realizowanymi celami daje poczucie pełnej samorealizacji. Natomiast niedostateczne kwalifikacje, brak wiadomości, umie-

¹ W ogólnej teorii systemów, pod pojęciem systemu rozumie się: pewien wyraźnie określony, wewnętrznie uporządkowany i spójny układ elementów oraz powiązań między tymi elementami.

² Najczęściej przyjmuje się, że wiedza to ogół wiadomości i umiejętności wykorzystywanych przez jednostki do rozwiązywania problemów.

³ W najbardziej ogólnym, cybernetycznym ujęciu system informacyjny to: wyróżniony przestrzennie i uporządkowany czasowo zbiór informacji, nadawców informacji, odbiorców informacji, kanałów informacyjnych oraz technicznych środków przesyłania i przetwarzania informacji, których funkcjonowanie służy do sterowania obiektem gospodarczym.

jętności i motywacji są barierą utrudniającą wprowadzanie nowoczesnych technologii produkcji, sprawnego zarządzania oraz ograniczają możliwości rozwoju całych regionów.

Rzeczony rozwój komputerów i telekomunikacji daje rolnikom nowe możliwości szybkiego otrzymywania informacji technicznych i ekonomicznych oraz ich efektywnego wykorzystania w procesach decyzyjnych. Nowocześni rolnicy starają się uprawiać/hodować właściwe rośliny i zwierzęta w sposób najbardziej racjonalny. Rolnictwo nie jest już dla nich jedynie sposobem życia, ale biznesem, w którym mogą osiągnąć dobry dochód, jeżeli wykorzystają wszystkie możliwości oferowane przez ich otoczenie ekonomiczne i przyrodnicze. Istnieje wiele źródeł informacji z jakich rolnicy mogą i powinni korzystać w swoich decyzjach w zarządzaniu [Kondraszuk 2000]. Należą do nich sprawozdania z badań naukowych, różne opracowania dotyczące sytuacji na rynku produktów i środków do produkcji rolniczej, własna ewidencja i sprawozdawczość itd.

Wiele prób zastosowania metod i środków udostępniania informacji w rolnictwie nie zostało wykorzystanych w takim stopniu, jaki ich twórcy zakładali i nie wpłynęły na poprawę zarządzania gospodarstwem. Jednym z powodów jest to, że często dostarczano informacje zdaniem ekspertów korzystne dla rolników, a nie pomagano im samym w poszukiwaniu i przetworzeniu informacji, których potrzebę odczuwali. Często także metody, jakie muszą stosować rolnicy i doradcy do wykorzystania tych informacji, są bardziej skomplikowane niż jest to konieczne, ponieważ nie są one dopasowane do sposobu, w jaki ludzie ci normalnie analizują informacje. Najtrudniejsze są początkowe etapy przełamywania niechęci do gromadzenia informacji i wywołania potrzeby szukania lepszych rozwiązań w oparciu o posiadaną wiedzę.

W rolnictwie zwracano uwagę przede wszystkim na możliwości wykorzystania księgowości jako podstawowego źródła informacji o działalności gospodarczej. Jednak w naszym kraju nie upowszechnił się żaden system księgowy w gospodarstwach indywidualnych. Wdrożono Zunifikowany System Rachunkowości Gospodarstw Rolniczych (ZSRGR), a następnie system PFADN, ale w dalszym ciągu obserwuje się bardzo małe zainteresowanie rolników ewidencją prowadzoną w formie księgowości [Grontkowska, Tchorzewska 2000].

W opracowaniu przedstawiono propozycję ewidencji i przetwarzania informacji w rolniczym kalendarzu rachunkowym. Kalendarz w intencji pomysłodawców i autorów ma być pomocniczym urządzeniem pozwalającym na organizację ewidencji różnych informacji o gospodarstwie i jego otoczeniu. Ten sposób gromadzenia informacji o gospodarstwie został pozytywnie oceniony i zaakceptowany przez rolników [Bet i In 1998; Kondraszuk 2004; Palasik 2000 (1); (2)]. W szczególności podkreślano funkcjonalność przedmiotowego kalendarza.

Gromadzone w nim informacje pozwalają na obliczanie dochodu rolniczego gospodarstwa, a po zintegrowaniu z systemem planowania finansowego na

okresową kontrolę odchyień wielkości planowanych ze zrealizowanymi. Jednak ostateczny zakres gromadzonych danych rolnik określa sam. Daje to możliwość uczenia się w sposób zindywidualizowany, dostosowany do zakresu potrzebnych rolnikowi informacji. W kolejnych latach, jeżeli zaistnieje taka potrzeba, istnieje możliwość uszczegóławiania zakresu zbieranych danych i rozbudowywania kalendarza o nowe zestawienia. O tym jednak zdecydować może sam rolnik.

2. Przedsiębiorstwo rolnicze a gospodarstwo wiejskie

Indywidualne gospodarstwo rolnicze stanowi szczególnie złożony system. Oprócz organicznego charakteru wynikającego ze złożoności produkcyjno-organizacyjnej, ważnym wyróżnikiem jest rodzinny charakter prowadzonej działalności i realizowane zasady paternalizmu⁴. Towarzyszyć jej powinna idea przedsiębiorczości i rzadziej ideologia menedżeryzmu⁵, która dominuje w przedsiębiorstwach z najemną siłą roboczą. Przedsiębiorczość przejawia się w kreatywności oraz innowacyjności i w każdej działalności gospodarczej odgrywa dużą rolę. Gospodarstwo rolnicze powinniśmy traktować jako potencjalne przedsiębiorstwo (osoby fizycznej), a rolnika jako przedsiębiorcę. Rola paternalizmu polega na kultywowaniu szczególnych wartości rodzinnych i stawiania spraw rozwoju rodziny na pierwszym miejscu⁶. Jednak trudno nie zauważyć dostosowań w drugą stronę i podporządkowania zachowań członków rodziny rolniczej potrzebom gospodarstwa. Z punktu widzenia ekonomiki i organizacji przedsiębiorstwa, gospodarstwo rolnicze i gospodarstwo domowe tworzą gospodarstwo wiejskie⁷.

Złożoność gospodarstwa jako systemu socjo-technicznego przedstawia schemat 1. Pierwotne zasoby gospodarstwa stanowią zgodnie z wcześniejszymi stwierdzeniami wiedza (kapitał intelektualny) i pieniądze (kapitał finansowy). One wyrażają się z kolei z jednej strony w zasobach ludzkich i zasobach informacyjnych, z drugiej zaś w zasobach finansowych i zasobach rzeczowych. Ostateczny kształt działalności gospodarstwa nadaje jego wewnętrzna struktura organizacyjna i prowadzone działalności produkcyjne. Tradycyjnie ważną rolę odgrywa zarówno otoczenie przyrodnicze (ziemia), jak i ekonomiczne (kapitał i praca).

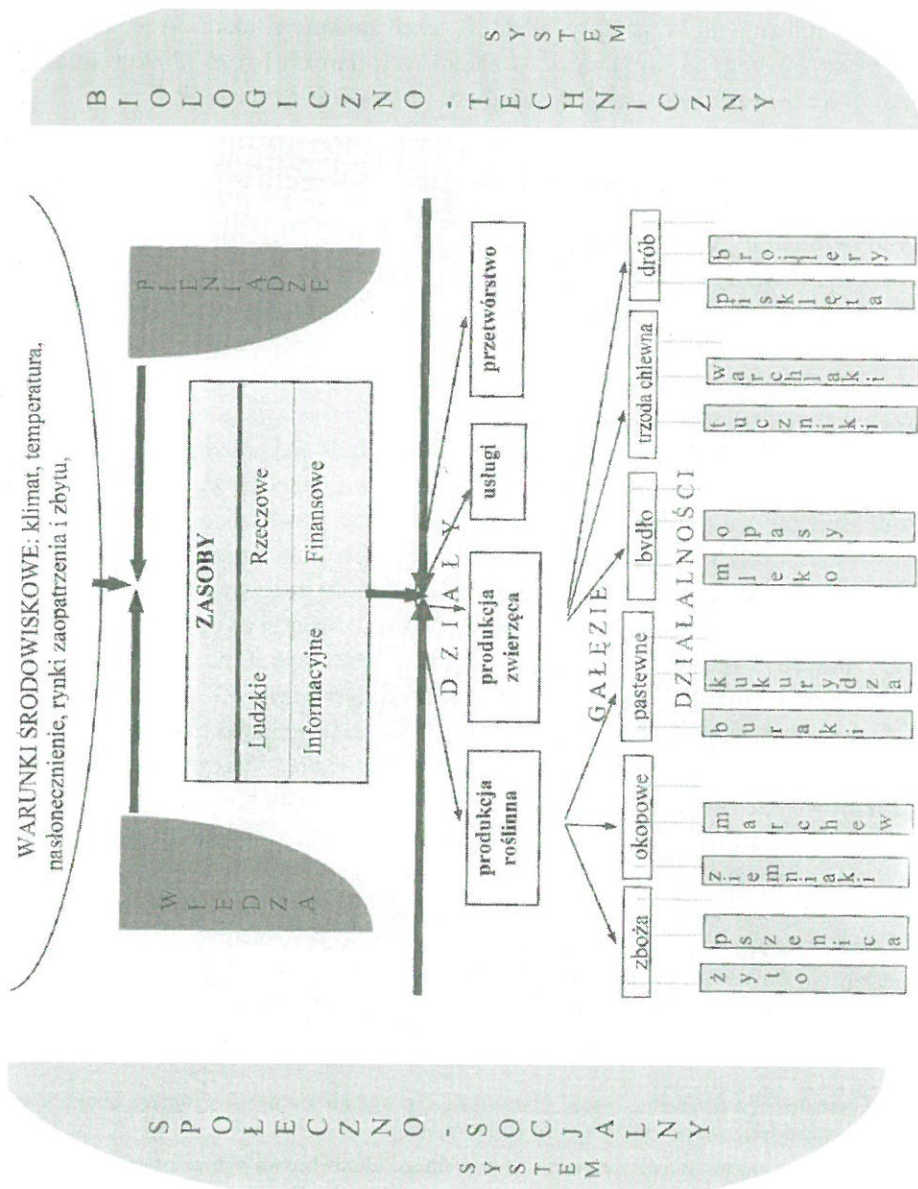
⁴ Paternalizm (w naukach o organ. i zarządzaniu) to styl kierowania – występuje tu tożsamość ról, tj. właściciel środków produkcji i kierownik produkcji.

⁵ Menedżeryzm to system sprawowania naczelnego kierownictwa w przedsiębiorstwie przez zawodowego menedżera wraz z towarzyszącą temu systemowi teorią zarządzania oraz ideologią.

⁶ Potwierdzają to badania hierarchii celów realizowanych przez rolników indywidualnych.

⁷ Zauważmy, że nazwa Szkoła Główna Gospodarstwa Wiejskiego zawiera również właśnie takie określenie w stosunku do gospodarstwa.

Przedsiębiorstwo rolnicze jako system socjotechniczny



Wielofunkcyjny rozwój wsi i obszarów wiejskich obejmuje w ramach działalności gospodarstwa również szeroko pojętą wytwórczość wiejską zawierającą oprócz rolnictwa (uprawy roślin, ogrodnictwa, chowu i hodowli zwierząt gospodarskich itd.) również działalność rękodzielniczą wykonywaną przez członków rodziny, przetwórstwo produktów rolnych, szeroko rozumiane usługi na rzecz środowiska naturalnego, usługi agroturystyczne związane z terenami wiejskimi itd.

To właśnie tak rozumiane gospodarstwo wiejskie posiada znane cechy charakterystyczne, które pozwalają mu przetrwać nawet najtrudniejsze czasy:

- głębokie poczucie własności, silna motywacja do pracy ponad normę,
- trwałość i jednolitość kierownictwa gospodarstwa,
- nastawienie na realizację celów długofalowych i gotowość poświęcenia dla przyszłych pokoleń,
- szybka komunikacja dzięki stałemu i bliskiemu wzajemnemu oddziaływaniu członków rodziny rolniczej,
- łączenie funkcji kierowniczej i wykonawczej,
- zdolność do elastycznego dopasowywania się do zmieniającego się otoczenia.

Podstawą realizacji zarówno celów indywidualnych, jak i społecznych, powinno być oszczędnie gospodarujące i nastawione na racjonalny dochód gospodarstwo wiejskie, dbające jednocześnie o będące w jego posiadaniu zasoby środowiska naturalnego i rozwój przyszłych pokoleń.

3. Rachunkowy kalendarz rolniczy jako element zarządzania wiedzą

Poszukując optymalnych rozwiązań dla ewidencjonowania zdarzeń gospodarczych w rolnictwie, które mogłyby być zastosowane w praktyce, autor w ramach badań własnych opracował projekt rolniczego kalendarza rachunkowego. Pod jego kierunkiem z tego zakresu napisane zostały prace dyplomowe w ramach Podyplomowych Studiów Rachunkowości Gospodarstw Rolniczych na Wydziale Ekonomiczno-Rolniczym SGGW w Warszawie i poddano weryfikacji podstawowe elementy kalendarza. Prześladowano jego realizację na przykładzie wybranych gospodarstw. Nawiązano stałą współpracę z ODR w Bielicach, dzięki czemu w latach 2002 i 2003 liczba wdrożeń w gospodarstwach wzrosła do kilkudziesięciu. Każdy doradca „opiekuje się” prowadzeniem kalendarza w jednym lub kilku gospodarstwach. Kolejnym krokiem w kierunku rozwoju systemu informacji w gospodarstwie jest integracja prowadzonej ewidencji w formie kalendarza z systemem planowania finansowego. Pozwala to na uzyskanie sprzężenia zwrotnego w systemie planowania i kontroli (controllingu). Rolnik ma możliwość porównania wielkości zrealizowanych z planowanymi („jest – powinno być”). To daje z kolei możliwość analizy odchyień (różnic) i przyczyn ich wystąpienia. Jeżeli plan robiony jest z pełnym zaangażowaniem rolnika to jest to moment, w którym następuje aktualizacja struktur wiedzy rolnika. Rolnik uczy się na własnych błędach.

dach dążąc do minimalizacji różnic pomiędzy parametrami planowanymi i zrealizowanymi. Wdrożenie takiego systemu umożliwi wykrywanie wcześniejszych zagrożeń i podejmowanie właściwych działań korygujących. Jest to bardzo ważny element prawidłowego zarządzania w warunkach dążenia gospodarstw do trwałego i zrównoważonego rozwoju.

Podstawą ewidencji są codzienne zapisy o obrotach środków pieniężnych w kasie i na rachunku z podziałem na cztery główne działalności: produkcyjną (operacyjną), inwestycyjną, finansową i prywatną. Stan kasy powinien być okresowo weryfikowany, aby umożliwić kontrolę prawidłowości i kompletności zapisów. Polega to na sprawdzeniu rzeczywistego stanu środków pieniężnych znajdujących się w kasie oraz na rachunku i porównaniu ze stanami wynikającymi z zapisów. W kalendarzu takim okresem jest tydzień. W tabeli 1. przedstawiono wybrany tydzień (od poniedziałku do soboty) z prowadzonego kalendarza w gospodarstwie.

Strona ta służy rolnikowi do zapisywania wszystkich informacji związanych z jego działalnością jako kierownika gospodarstwa i jego rodziny. Zwykle w kalendarzu umieszcza się to, czego oczekujemy. Plan naszych działań może mieć różną formę. W najprostszej wersji przyjmuje formę terminarza (rozkładu) naszych codziennych zajęć. Jeżeli jednak prowadzimy działalność gospodarczą mogą pojawiać się tutaj również planowane operacje finansowe i gospodarcze. A więc możliwe są naniesienia terminów oproszeń macior, wycieleń krów itd. Informacje te mogą być następnie przeniesione do części analitycznej kalendarza, w której rolnik w zależności od potrzeb może prowadzić ewidencję na wybranych „kartach roślino-pól”, „kartach zwierząt” i „kartach maszyn”. Można również zapisać terminy spłaty odsetek bankowych i rat kredytu itd. Ważne jest również, aby obok pojawiła się informacja o wykonaniu planowanego zdarzenia, poprzez zapisywanie pojedynczych zdarzeń gospodarczych i obrotów pieniężnych.

Podsumowanie wpłat i wypłat następuje raz w tygodniu w postaci przedstawionej w tabeli 2.

Następuje wstępny podział na obroty pieniężne dotyczące gospodarstwa domowego i gospodarstwa rolniczego, w tym na trzy podstawowe działalności: finansową, inwestycyjną i produkcyjną (operacyjną). Jeżeli rolnik będzie chciał ustalić bardziej szczegółowo obroty dla kilku wybranych działalności (lub gałęzi produkcyjnych) to może to zrobić. Nie przewidujemy tutaj konieczności rozpisywania wpłat i wypłat na wszystkie prowadzone działalności, bowiem zwykle sprawia to duże problemy. Natomiast dla wybranych kilku kluczowych zdaniem rolnika działalności (gałęzi) jest to o wiele łatwiejsze.

Operacje wpłat i wypłat, które były dokonywane przez bank możemy uzyskać bezpośrednio z wyciągu bankowego i wpiąć do kalendarza lub też zapisać na oddzielnej stronie. Przykład takiej strony zawiera tabela 3. Określenie operacji powinno pozwolić nam na dekretację zdarzenia analogicznie jak dla operacji kasowych.

Kolejnym krokiem w przetwarzaniu danych z kalendarza jest obliczenie kategorii przychodów i kosztów. W tym przypadku konieczne jest skorzystanie z informacji, które zawarte są na kolejnych stronach kalendarza. Ze względu na ograniczoną ilość artykułów nie uda się ich przedstawić a jedynie wymienić. Będą to informacje dotyczące spożycia i darowizn, otrzymanych zaliczek i przedpłat, należności i zobowiązań, zapasów inwentarza żywego, produkcji roślinnej w toku, produktów potencjalnie towarowych oraz zapasów środków produkcji. Dodatkowo należy obliczyć koszty amortyzacji aktywów trwałych. Oblicza się ją albo według wartości początkowej i stawek amortyzacyjnych, albo według wartości bieżącej (netto) i zakładanego okresu użytkowania danego środka. Poszczególne składniki aktywów i pasywów należy spisać na początek i koniec roku obrachunkowego (kalendarzowego) i stanowić one będą odpowiednio bilans otwarcia i bilans zamknięcia dla gospodarstwa. Jak wykazało doświadczenie z wdrożeń przedmiotowego kalendarza sporządzanie takiej inwentaryzacji nie sprawia problemu, chociaż gdy rolnik robi to pierwszy raz, to mogą pojawić się wątpliwości przy wycenie poszczególnych składników majątku.

Tabela 4

Zestawienie kwartalne wpłat i wypłat działalności operacyjnej

30. Wpłaty i wypłaty produkcyjne i z wiodącego kierunku - zestawienie kwartalne¹⁾. III kwartał (28.06 – 26.09)

Wpłaty /zł/		W tygo- dniu	Wypłaty /zł/	
produkcyjne (p)	z wiodącego kierunku		produkcyjne (p)	z wiodącego kierunku
		27		
		28		
		29		
		30		
		31		
		32		
		33		
		34		
		35		
		36		
		37		
		38		
		39		
		Razem		

¹⁾ Wypełniaj systematycznie przenosząc z zestawień tygodniowych. Wolne wiersze możesz wykorzystać na okresowe podsumowania.

Uwagi:

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

Zasady sporządzania bilansu majątkowego są również wyjaśnione na stronach opisowych kalendarza. Każda tabela poprzedzona jest krótkim komentarzem, który ma umożliwić rolnikowi samodzielne jej wypełnienie. Jednak doradca może zaoszczędzić czas rolnika pomagając mu w zrozumieniu poszczególnych obliczeń. W tabeli 5. przedstawiono schemat obliczania wartości przychodów gospodarstwa.

Zebrane wpłaty z działalności produkcyjnej (operacyjnej) weryfikujemy o stan poszczególnych pozycji zawartych w tabeli na początek i koniec roku. Dodajemy jeszcze to, co zostało spożyte (dom) i dodajemy ewentualne darowizny przekazane nieodpłatnie na zewnątrz. Darowizny te musimy wycenić według cen możliwych do uzyskania na rynku (wartość godziwa).

Tabela 5

Schemat obliczania przychodów gospodarstwa

37. Od wpłat do przychodów

Roczne wpłaty produkcyjne (tab. 51)					
Stan na 1.01	Co zrobić	Pozycja – wartość zł	Co zrobić	Stan na 31.12	
[]	-	Należności (tab. 19)	+	[]	
[]	-	Zapasy produktów wł. pot. towarowych (tab. 18)	+	[]	
[]	-	Inwentarz żywy (tab. 11 i 12)	+	[]	
[]	-	Prod. roślinna w toku (t.13)	+	[]	
[]	+	Zaliczki otrzymane (tab. 21)	-	[]	
		+			
		Spożycie i darowizny (tab. 50)			
		=			
		Przychody roczne			

Bardzo podobnie obliczane będą koszty gospodarstwa tzn. poprzez weryfikacje wydatków związanych z działalnością produkcyjną (operacyjną) gospodarstwa. Mając te kategorie można obliczyć dochód rolniczy brutto i netto, a także po korekcie o przychody spoza gospodarstwa, dochód z gospodarstwa wiejskiego i zmiany w kapitale własnym. Uzyskujemy w ten sposób pełne zamknięcie roku obrachunkowego dla gospodarstwa jako całości.

Jeżeli rolnik zainteresowany jest bardziej szczegółowymi zestawieniami przychodów i kosztów ma do dyspozycji w kalendarzu kartę rośliny-pola na której znajdują się dane dotyczące np. nawożenia roślin, zwalczania chwastów i szkodników oraz zasobności poszczególnych pól. W produkcji zwierzęcej rolnik może prowadzić ewidencję w oparciu o kartę lochy, kartę krowy itd. Karty pól lub karty zwierząt zawsze powinny być prowadzone chronologicznie. W przypadku kalendarza prowadzonego przez okres dłuższy możliwe jest kontynuowanie zapisów na karcie pola w roku następnym. Skoroszyt pozwala na przełożenie kart ewidencyjnych z roku poprzedniego do bieżącego. Podobnie jest ze wszystkimi istotnymi informacjami z lat poprzednich. Mogą one być zachowane i wykorzystane do sporządzania analiz wieloletnich.

4. PODSUMOWANIE

W niedalekiej przyszłości wszystkie podstawowe urzędy techniczne, a także czynności społeczne, będą projektowane z milczącym założeniem posiadania umiejętności posługiwania się metodami i nowoczesnymi środkami przetwarzania informacji. Rozwój systemów informacyjnych doprowadzi do głębokich zmian zarówno w organizacji społeczeństw, jak i sfery działalności gospodarczej, w tym również gospodarstw wiejskich. Nie powinna to być jednak rewolucja, której się ulega, a ewolucja, którą się świadomie przygotowuje. W chwili obecnej należy większą uwagę zwrócić na upowszechnianie w rolnictwie systemów najprostszej ewidencji, pozwalającej rolnikowi na ustalenie podstawowych kategorii wynikowych i wykorzystanie ich w podejmowaniu bieżących decyzji.

Rolniczy kalendarz rachunkowy (RKR) ma dostarczać rolnikowi informacje potrzebne do prowadzenia gospodarstwa i pozwalać na dopasowanie zakresu prowadzonej ewidencji do jego potrzeb. Rodzaj zbieranych informacji może ulegać zmianom. Na początku mogą to być najprostsze dane pozwalające jedynie na zestawienie posiadanego majątku i na obliczanie dochodu rolniczego. Rolnik sam musi zdecydować czy dalej rozszerzać zakres zbieranych danych i wprowadzać elementy bieżącej kontroli. Jeżeli podejmie taką decyzję to musi określić, czego się spodziewa w kolejnych okresach. RKR daje możliwość planowania w kolejnych kwartałach w sposób kroczący tzn. po zakończeniu i analizie poprzedniego planujemy przyszły kwartał. W szczególności dotyczy to przepływów środków

pieniężnych, na podstawie których obliczane są następnie pozostałe kategorie wynikowe. Dalszym etapem jest prowadzenie szczegółowej ewidencji nakładów na kartach „roślino-pól” i „zwierząt” pozwalających na określanie kosztów poszczególnych upraw, chowu i hodowli zwierząt. W ramach RKR dajemy rolnikowi możliwość wyboru stopnia szczegółowości prowadzonej ewidencji w myśl zasady „jeżeli chce mu się chcieć” to może.

W naszym kraju na rozwój nowoczesnych systemów zarządzania wiedzą w rolnictwie ma wpływ wiele czynników i uwarunkowań. Niewątpliwie najważniejszym czynnikiem limitującym zastosowania praktyczne w gospodarstwach będzie sam rolnik. Należy większą wagę przywiązywać do edukacji rolników i współpracujących z nimi doradców. Wydaje się, że nie należy spodziewać się radykalnej zmiany postaw rolników. Dopiero ewentualnie przyszli absolwenci szkół, którzy będą mieli szansę opanować podstawy obsługi komputerów i oprogramowania mogą zmienić tą niekorzystną sytuację. Należy podjąć bardziej zdecydowane działania w celu stworzenia możliwości gromadzenia i wykorzystywania różnorodnych danych na potrzeby zarządzania. Najprostsze systemy z tego zakresu będą stanowiły podstawę, na której będzie możliwe budowanie bardziej skomplikowanych i zaawansowanych rozwiązań. Ważne jest również pozyskiwanie danych do badania skutków i kreowania polityki rolnej państwa i Unii Europejskiej. Jeżeli potrafimy opracować zestawy informacji, które rolnik będzie mógł wykorzystać dla własnych potrzeb usprawnienia zarządzania gospodarstwem to będzie również szansa na stworzenie warunków do pozyskiwania właściwych i wiarygodnych danych w skali całego kraju.

LITERATURA

1. Bet G., Janiak W., Nowakowski M., Piątkowski S. (1998): Rolniczy Kalendarz Rachunkowy narzędziem upowszechniania rachunkowości. Praca dyplomowa. Podyplomowe Studia Rachunkowości Gospodarstw Rolniczych, Zarzeczewo.
2. Goraj L., Kondraszuk T., Sass R., Mańko S., Pokrzywa T., Wójcik E. (1996): „Dane źródłowe i wyniki Zunifikowanego Systemu Rachunkowości Gospodarstw Rolniczych”. Materiały Krajowego Seminarium, Warszawa.
3. Grontkowska A., Tchorzewska E. (2000): Wybrane problemy związane z wdrażaniem ZSRGR (w opinii rolników). Materiały konferencji naukowej pt. „Rachunkowość rolnicza wobec wyzwań XXI wieku”. SGGW, Warszawa.
4. Kondraszuk T. (2000): Systemy informacyjne w gospodarstwach i przedsiębiorstwach rolniczych. Monografia, Wydawnictwo SGGW, Warszawa (str. 63-96).
5. Kondraszuk T. (2004): Ewidencja pozaksięgowa w gospodarstwie rolniczym jako element systemu planowania i kontroli. Monografia. Rachunkowość w zarządzaniu jednostkami gospodarczymi (str. 354-360). Uniwersytet Szczeciński i AR w Szczecinie. Szczecin.

6. Palasik A. (2000): Rolniczy kalendarz rachunkowy na przykładzie wybranego gospodarstwa. Praca dyplomowa. Podyplomowe Studia Rachunkowości Gospodarstw Rolniczych, Warszawa. (1)
7. Palasik A. (2000); Kalendarz rachunkowy jako narzędzie wspomaganie decyzji w gospodarstwie rolniczym. Wieś Mazowiecka, WODR w Warszawie, Październik 2000. (2)
8. Romanowska E., Jaroszewski J.(1998): Efektywność wykorzystania wiedzy rolniczej uzyskanej na szkoleniach w gospodarstwach rolnych województwa wrocławskiego. Praca dyplomowa. Podyplomowe studia rachunkowości gospodarstw rolniczych, Ząrzeczewo.
9. Praca zbiorowa pod kierunkiem T. Kondraszuka (2004): Rolniczy Kalendarz Rachunkowy. Wydawnictwo ODR Bielice.